

ביאורים

כדי להבין לעומק את הקשר שבין הקב"ה לבין עם ישראל, חז"ל השתמשו במשל. נתאר לעצמנו ארמון גדול ומפואר שניתן ליהנות ממנו, ולהשתמש בו לצרכים רבים. אלא שהארמון הוא מעין כלי, שכדי ששימושו הרבים יצאו אל הפועל הוא זקוק לאנשים שיפתחו אותו וישתמשו ויעשו בו שימוש נכון המתאים לו. כל עוד הוא נעול או שמשומשים בו בעלי חיים, אין בו כל תועלת. ניתן יהיה ליהנות ממנו רק אם יפתחו אותו ויעשו בו שימוש הולם.

חז"ל דימו בדבריהם את העולם כולו לארמון גדול, ואת עם ישראל למפתח. לעולם יש פוטנציאל גדול שאותו קבע לו הבנאי של הארמון - הקב"ה, אלא שהיכולת שלו להיות נאמן להגיע לתוצאה המקווה תלויה בכך שעם ישראל הם אלה שיהיו 'בעלי המפתחות'. הם אלה שילמדו את העולם את המוסר האלוהי, שיגלו בעולם הזה את הקדושה, ויורו דרך איך לקדם ולרומם את העולם כולו.

חז"ל הוסיפו וביארו שהקב"ה קושר את עם ישראל אליו, כמו מפתח שבעליו קושר אותו בשלשלת, וזה מה שמקנה לעם ישראל את היכולת להתקיים במשך כל הזמנים (עניין זה יבואר בהמשך).

הרחבות

• כוחותיו הגנוזים של עם ישראל

יִשְׂרָאֵל הֵם מִפְתָּחַ שֶׁל פְּלִטְרִין. בעניין זה הרחיב הרב יששכר תמור: "אף שהוא (המפתח) קטן בכמותו הרי הוא גדול בערכו לאין שיעור. לפיכך עליו (על המלך) לדאוג שלא יאבד המפתח הקטן... מה עושה המלך? עושה לה שלשלת, שאם אבדה, השלשלת מוכיחה עליה. כך הם ישראל שבגלל החורבן היא אומה קטנה הפזורה בארצות הגוים, אבל היא דומה לפלמנטריא (תיבה) קטנה המלאה תעודות ישראליות אנושיות בעלי ערך עולמי, ותמצא באומה זו כל כלי יקר ואבני חפץ המשמשים אור לגויים ההולכים בחשיכה. ברם צפויה לה סכנת התבוללות מפאת מיעוט כמותה. מה עשה הקב"ה? שיתף שמו 'אל' בשם האומה ששמה 'ישראל', כלומר שקיים שיתוף אלוהי בכח עליון שלא ניתן לנצח, והאומה הפלמנטריא חיה וקיימת בתוך אומות גדולות שנשכחו זכרם מדורות קדומים" [עלי תמר ב, עמוד שיט]. הרב תמר מדגיש כי ישראל הינם בעלי יעוד גם בגלות בכך שהם משמשים אור לגויים. דבר זה גורם חשש שיאבד המפתח, שתתבולל האומה! עובדה זו הביאה לכך שהקב"ה טבע באומה הישראלית טבע ייחודי שאינו נתון לבחירה אנושית, השומר על ישראל.

וּבִירוּשָׁלַיִם דִּתְעַנִּית (פ"ב ה"ו): רִישׁ לְקִישׁ בְּשֵׁם רַבִּי יִנְאִי אָמַר: אֲשֶׁתְּךָ הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא שָׁמוּ בְּיִשְׂרָאֵל. לְמָה הַדְּבַר דּוּמָה? לְמִלְכָּךָ שֶׁהָיָה לוֹ מִפְתָּח² פְּלִטְרִין קִטְנָה, אָמַר: אִם אֲנִי אֲנִיחַ הַמִּפְתָּח כְּמוֹ שֶׁהָיָה, הָרִי הִיא אֲבוּדָה, אֲלָא הָרִי אֲנִי³ קוֹבֵעַ בָּהּ שְׁלִשְׁלֹת, שְׁאֵם תִּהְיֶה אֲבוּדָה, תִּהְיֶה הַשְּׁלִשְׁלֹת מְנַחַח עָלַי. כִּף אָמַר הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא: אִם אֲנִי מְנַיֵחַ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, הָרִי הֵם אֲבוּדִים בֵּין הָאֲמוֹת, אֲלָא הָרִי אֲנִי מְשַׁתֵּף שְׁמִי הַגְּדוֹל בָּהֶם, מָה טַעַם? וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי וַיִּשְׁבֵּי הָאֲרָץ וְנִסְבּוּ עֲלֵינוּ וְהִכְרִיתוּ אֶת שְׁמֵנוּ מִן הָאֲרָץ, וּמָה תַעֲשֶׂה לְשִׁמְךָ הַגְּדוֹל (יהושע ט.ט), שֶׁהוּא מְשַׁתֵּף בְּנוֹ, עַד כָּאן. וּבִאֹר עֲנִין זֶה, כִּי הָעוֹלָם הַזֶּה הוּא פְּלִטְרִין שֶׁל מְלֶכֶךְ, וַיִּשְׂרָאֵל הֵם מִפְתָּח שֶׁל פְּלִטְרִין⁴, שְׁאֵם אֵין יִשְׂרָאֵל הָרִי דּוּמָה לְפִלְטְרִין שֶׁהוּא סְגוּר. וְכֹאֲשֶׁר הַפְּלִטְרִין סְגוּר, אֵין הַפְּלִטְרִין מְשֻׁמֵּשׁ כְּלוּם, וְלֹא נִקְרָא בֵּית, כִּי אֵין לוֹ פְּתִיחָה. כִּף אִם אֵין יִשְׂרָאֵל, אֵין הַפְּלִטְרִין, שֶׁהוּא הָעוֹלָם, מְשֻׁמֵּשׁ כְּלוּם, וְהוּא סְגוּר, וְכֹאֲלוֹ אֵין שֵׁם פְּלִטְרִין עָלָיו כְּלָל. וְלִפְיֶכֶךְ נִקְרָא יִשְׂרָאֵל מִפְתָּח קִטְנָה, שֶׁהֵם אֲמָה קִטְנָה, וְהֵם הַמִּפְתָּח שֶׁל הַפְּלִטְרִין הַגְּדוֹלָה. וְכִבֵּר הַתְּבַאֲר, כִּי יִשְׂרָאֵל נִחְשָׁבִים שֶׁהֵם כְּמוֹ⁵ צוּרָה אֶל הָעוֹלָם, וְלִכְךָ מִדְּמָה אֶת יִשְׂרָאֵל לְמִפְתָּח, שֶׁהַמִּפְתָּח פּוֹתַחַת הַטְּרַקְלִין עַד שֶׁהִיא פְּתוּחָה. וְכֹאֲשֶׁר אֵין הַמִּפְתָּח, הַפְּלִטְרִין הִיא סְגוּרָה, וְהוּא כְּמוֹ⁶ גְּלִמְי כְּלִי עֵץ, אֲשֶׁר הוּא סְתוּם וְאֵין לוֹ בֵּית קְבוּל, וְאֵין לָהּ צוּרַת טְרַקְלִין, שֶׁהוּא פְּתוּחַ.

שיתף הקב"ה שמו בישראל, וזה סוד קיומם בגלותם ובארצם

במסכת תענית בתלמוד הירושלמי, אמר ריש לקיש בשם רבי ינאי, ¹קרא הקב"ה לישראל בשם זה, כדי ששם האל יהיה בשמם. למה הדבר דומה? למלך שהיה לו מפתח קטן ²של היכל. אמר המלך, אם אשאיר את המפתח כמות שהוא הרי הוא הולך לאיבוד, אלא ³אקשור בו שרשרת, שאם ילך לאיבוד, הרי השרשרת ⁴קשורה אלי. כך אמר הקב"ה, אם אני מניח את בני ישראל בין האומות הרי הם אבודים, אלא אשתף שמי הגדול בהם, כמו שנאמר: וישמע הכנעני ויושבי הארץ ונסבו עלינו והכריתו את שמנו מן הארץ, ומה תעשה לשמך הגדול, שהוא משותף בנו. ביאור משל זה, העולם הזה הוא היכל המלך, ישראל הם המפתח של ההיכל. אם לא היו ישראל בעולם, דומה הדבר להיכל שאין לו פתח, והיכל שאין לו פתח אינו משמש לכלום, ולא ראוי להקרא היכל. כך העולם, אם לא היו ישראל בעולם, לא היה העולם ממלא את ייעודו, וכאילו אין שם עולם עליו. לכן נמשלו ישראל למפתח קטן, כי הם אומה קטנה, אבל הם המפתח להיכל הגדול. כבר בארנו, שישראל ⁵משלימים את העולם ונותנים לו את צורתו. לכן דומים ישראל למפתח, שהוא פותח את ההיכל, ומאפשר להיכל לשמש בתפקידו כהיכל, כי כשהיכל סגור, הרי הוא ⁶כבול עץ סתום, שאין לו בית קיבול ואינו כלי. כך ההיכל אינו היכל כשהוא סתום, והוא היכל רק כשהוא פתוח.

ביאורים

המציאות של עם ישראל בעולם הזה נתקלת אינספור פעמים בהתנגדות חריפה מצד אומות העולם. עם ישראל חי במדרגה גבוהה ונבדלת מאומות העולם, ולכן לעיתים רבות האומות, שחשות בפער העצום בין המדרגה שלהם למדרגתם של ישראל, מנסות להתנגד לעם ישראל ולהלחם בו, אלא שהקב"ה, בורא העולם, רוצה שעם ישראל יגלה בעולם את המדרגה המיוחדת שלו, ובכך יביא את העולם כולו לידי מימוש. כמו שחדר ללא מפתח אינו שימושי כלל, כך העולם ללא ישראל לא יהיה שימושי, ולא יגיע למילוי מטרותיו. מה עשה הקב"ה כדי שאותה התנגדות של האומות לא תצלח ולא תנטרל את עם ישראל? הקב"ה כביכול השתתף איתם, גרם להם לדבוק בו, ובכך נתן להם קיום שאין בכוחם של אומות העולם לבטלו.

אותו שיתוף מתבטא בשם "ישראל". שם זה אינו רק נושא בתוכו את שמו של הבורא, אלא גם מבטא סוג של שותפות. בניגוד לישמעאל שכל הזכרת שם הבורא בשמו באה לבטא את העובדה שהבורא שהוא חיצוני לו שמע את תפילת אמו, אצל עם ישראל הוא מבטא שותפות. שם זה ניתן לאחר מאבקו של אבי האומה הישראלית, יעקב אבינו, לאחר שניצח את המלאך, על אף היותו כוח רוחני אלוהי. יכולת זו ניתנת רק למי שיש לו כביכול שותפות עם הקב"ה בעצמו, והיא שנותנת לעם ישראל קיום.

המהר"ל מוסיף עומק נוסף לדברים בהסבירו שאותו קיום של עם ישראל, שעליו דיברו חז"ל, אינו רק יכולת לשרוד כנגד הלוחמה הרוחנית והגשמית שמנהלים כלפינו כשאנו נתונים בידי אומות העולם בגלות, אלא יכולת לשמור על אופיינו הייחודי גם בזמנים שאיננו בגלות, וזאת על אף היותנו אומה קטנה שעלולה להתבטל ולהיטמע בתוך כל האומות הרבות. שם ה' הנקרא על עם ישראל, החיבור עם הבורא והשותפות שלנו איתו, מקנים לעם ישראל את ייחודו. ניתן היה להתייחס אלינו כאל עם קטן ושולי, אלולא שם ה' שנקרא עלינו המעמיד אותנו בראש הפירמידה, כאלה שאמורים להיות אור לגויים ולגלות את שם ה' בעולם.

הרחבות

• שם א-ל שאצל ישמעאל

ואינו דומה לישמעאל, שאף כי גם אצלו שם אל, אינו דומה לשם ישראל. המהר"ל עונה כאן על שאלה סמויה: מהו ייחודם של ישראל בזה ששם ה' משותף בשמם? הרי גם בישמעאל משותף שם ה'!

נשים לרגע בצד את תשובתו של המהר"ל לשאלה זו ונסה לחפש בכל זאת משמעות לעובדה ששם ה' נמצא גם בשמו של ישמעאל. המדרש, המיוחס לתנא רבי אליעזר, מתמקד בעובדה זו: "אמר בלעם: משבעים לשונות שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, לא שם שמו לאחד מהם אלא לישראל, הואיל והשוה הקדוש ברוך הוא שמו של ישמעאל לשמו של ישראל, אוי מי יחיה בימיו, שנאמר: "אוי מי יחיה משמו א-ל" [במדבר כד, כג] [פרקי דרבי אליעזר ל]. כלומר, הימצאות שם השם בשמו של ישמעאל נותנת לאומה היוצאת מזרעו עוצמה שקשה להתמודד איתה.

אולם, גם מדברי המדרש עצמו עולה שאין כאן השוואה גמורה לישראל, שהרי דבריו פותחים בזה שמכל האומות "לא שם שמו לאחד מהם אלא לישראל" - ישנה ייחודיות לישראל בעניין זה. ואכן מצאנו בהמשך המדרש פירוש נוסף לשם ישמעאל: "ולמה נקרא שמו ישמעאל, שעתידי הקדוש ברוך הוא לשמוע בקול נאקת העם (עם ישראל) ממה שעתידין בני ישמעאל לעשות בארץ באחרית הימים, ולפיכך נקרא שמו ישמעאל, שנאמר "ישמע א-ל ויענם" [תהלים נה, כ] [שם לב] ואם-כן, שם א-ל גם בשם ישמעאל מכוון כנגד עם ישראל.

ואמר, שאם יהיה מניח ישראל כמו שהם, יהיו נאבדים בין האמות. כי ישראל הם אמה נבדלת מכל האמות, והיא אמה לעצמה מיוחדת כמו שהתבאר. ואין ספק שהאמה הישראלית כל האמות מתנגדים לה, והיו המתנגדים גוברין עליה ומבטלין אותה, כפאשר הם בגלות והם תחתיהם. לכה שתף שמו בהם, כלומר, שהם דבקים אל השם יתברך, ובזה אין האמות יכולים להם, כפאשר שתף השם בשמם. ודבר זה נקרא שלשלת, כי השלשלת משלשל ומחבר המפתח שלא יהיה נאבד ממנו. לכה מה ששתף השם יתברך שמו בהם, הוא השלשלת המחבר אותם אל השם יתברך, שלא יהיו נאבדים בין האמות, והם דבקים בו, כדכתיב (דברים ד, ז): ואתם הדבקים בה' אלהיכם וגו'.

ואינו דומה לישמעאל, שאף כי גם אצלו שם אל, אינו דומה לשם ישראל, כי נקרא לישמעאל שהשם שמע תפלת הגר (בראשית טז, יא), אבל אצל ישראל, לשון אל מורה שיש בהם ענין אלהי, שהרי בשביל זה נקרא יעקב בשם ישראל: שרית עם אלהים ועם אנשים (בראשית לב, כט). ואם כן שם ישראל רוצה לומר, שהיה בעיקב ענין אלהי, על שם שרית עם אלהים ותוכל, ולפיכך נקרא זהו שתוף שמו בשמם. ולכה אמר הפתוח: והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול? כי מאחר ששתף השם בשמם, אם כן אם יכריתו אותם מן הארץ, ומה תעשה לשמך הגדול? שדבר זה מוגיע אל שמו.

אמנם נראה לי, כי מה שאמרו כאן ששתף שמו בשמם שלא יהיו נאבדים בין האמות, שאין פרושו שלא יהיו נאבדים פאשר הם בגלותם בין האמות, שאף אם אינם בגלות צריכים ישראל לשתוף שמו בשמם, שלא יהיו ישראל בטלים בין האמות, כי האמות מרבים, והיו ישראל חס ושלום 'בטלים בהם, ואז לא יהיה כאן מפתח לפלטרין הגדולה, כמו שהתבאר למעלה. ולכה קבע בישראל שלשלת המחבר אותם אל השם יתברך, ובזה הם נמצאים ונבדלים בפני עצמם, שהם חלק ה' (דברים לב, ט), ואינם בטלים אצל הרב.

ומה שאמר, שאם מניח את ישראל כמות שהם בין האמות הרי הם אבודים, כי עם ישראל שונה משאר העמים, והם אומה מיוחדת, כמו שבארנו. אין ספק, שכל האומות מנוגדות באופן מהותי לייחודו של עם ישראל, לכן כשישראל נמצאים בגלות תחת שלטונם, יתגברו האומות עליהם ויאבדו, מפני שהם מנוגדים להם. לכן שתף הקב"ה שמו עימהם, דבר המורה על דבקותם בו, ומחמת דקות זו אין האומות יכולים לאבדם. שם הקב"ה הקבוע בשמם הוא השרשרת, כמו שהשרשרת מחברת את המפתח אל בעל ההיכל שלא יאבד המפתח, כך גם שיתוף שם הקב"ה בהם הוא השמירה עליהם שלא יאבדו בין האומות, והיו דבקים בו, כמו שנאמר: ואתם הדבקים בה' אלוהיכם חיים כולכם היום.

אמנם גם בשם ישמעאל מופיע שם אל, אך אין דמיון לשם ישראל. השם ישמעאל הוא על שם ששמע ה' לתפלת הגר, ואין הוא מראה על יחס בין ישמעאל וזרעו לאל, אבל בשם ישראל, המילה אל מתייחסת אליהם, ומורה שיש בהם עניין אלוהי. יעקב נקרא בשם ישראל משום: כי שרית עם אלוהים ועם אנשים, כלומר השם מתייחס אל מהותו של יעקב, שיש בו עניין אלוהי. אם כן בישראל יש שיתוף שם הקב"ה בשמם, ומסיבה זו נאמר בכתוב: והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול, מכיוון ששם הקב"ה משותף בשמם אם יכריתו את ישראל מן הארץ, מה תעשה לשמך הגדול, שכן באבדם יש גם חסרון שמו המשותף בהם.

נראה לי, שמה שאמרו שתף הקב"ה שמו בשם ישראל, אין הכוונה רק כדי שלא יאבדו בין האמות כאשר הם בגלות, אלא גם כאשר הם בארצם צריכים הם לשתוף שמו בהם, כדי שלא יהיו ישראל בטלים בין האומות, שהרי ישראל הם מיעוט והאומות רבים. אם יבטלו ישראל בין האומות חלילה, לא יהיה המפתח של ההיכל קיים. לכן הטביע הקב"ה שמו בשמם, כדי שיהיו נבדלים בפני עצמם ולא יהיו מכלל האומות, אלא הם חלקו של הקב"ה, ולא בטלים בקרב העמים שהם רוב.

רק בישראל שיתף הקב"ה את שמו, והווי יסוד קיומם בארצם (בבנותם)

ביאורים

כל אדם שנמצא במצב קשה, זקוק מאוד למישהו גדול וחזק שיתן לו את התחושה שהוא עימו - עוזר לו, משתתף עימו ומצטער בצעריו. על אחת כמה וכמה אם המצב שבו האדם נמצא הוא מצב של חוסר יציבות, האדם מתהלך ללא קרקע מוצקה, שמשמשת עבורו משען ומישהו להיות בטוח בו. במצב זה מה שהאדם הכי זקוק לו הוא תחושת היציבות והשותפות בנשיאת העול הנפשי הכבד.

תקופת הגלות היא תקופה קשה מאוד עבור עם ישראל, הם נפוצים ממקום למקום, סובלים מהצרות הרבות המתרגשות עליהם, וחשים שהקרקע נשמטת מתחת רגליהם. החיזוק הגדול שלו זכה עם ישראל בתקופה זו, הן מבחינה רוחנית והן מבחינה מוראלית, הוא הידיעה שהקב"ה עימם בגלותם. חז"ל תיארו לנו שהקב"ה יורד עימם לגלות, ומשתתף בכל צרה שהם חווים. במצב זה קל יותר להתחזק ולהתאזר בסבלנות, וגם קל יותר להרגיש איך בתוך ההסתר הקב"ה שותף עם עמו ונמצא עימם, וממילא קל יותר לחזק את הקשר עם הבורא ולהיות ראויים להיגאל. עובדה זאת משמעותית במיוחד לאור העובדה, שהקשר שבניגוד לאדם הנושא בעול עם חברו ושותף עימו בצרתו, אינו יכול תמיד להושיע אותו ולסייע לו באופן מעשי, ולעומת זאת הבורא שאיתנו בכל צרה אינו מוגבל ביכולותיו, וכל הכוחות נתונים לו.

אולם לפי זה עדיין לא ברור מדוע צריך לומר שבזמן הגאולה הקב"ה ישוב עימם, והרי פשוט שאם הקב"ה נמצא עימם בגלות הוא נמצא עימם גם בגאולה? המהר"ל מעלה קושיה זו בשם הרשב"א ומביא את תירוצו שהדברים הללו באים להוסיף שלא רק בארצות שהוזכרו - מצרים, עילם, בבל ואדום, היה ה' עם ישראל, אלא אף בכל מקום אליו הם יתפזרו הקב"ה יהיה עימם, כלומר שהאמירה שהקב"ה ישוב עימם מהגלות מבטאת ומחזקת את העובדה שעד כה הוא היה עימם בכל מקום שאליו הם התפזרו. בהמשך, המהר"ל עצמו יתיר קושיה זו באופן אחר.

הרחבות

• הקשר בין הקב"ה לעם ישראל

רבי שמעון בן יוחאי אומר: בוא וראה פמה חביבין ישראל, שכל מקום שגלו שכינה עמהם. את הפסוק "זה אלי ואנוהו" [שמות טו, ב] מסבירה הגמרא: "אבא שאול אומר: "ואנוהו" - הוי דומה לו: מה הוא חנון ורחום - אף אתה היה חנון ורחום" [שבת קלג:]. מהמדרש התובע מאיתנו להידמות לבורא משתמע שיש קשר וחיבור בין עם ישראל לקב"ה. לכן כתב רבינו בחיי בן אשר: "וענין המדרש הזה בא לרמוז על היותו יתעלה משותף עמנו בגלותנו ובגאולתנו. בגלותנו, מלשון ההבטחה "אנכי ארד עמך מצרימה" [בראשית מו, ד], ודרשו רבותינו זכרונם לברכה מכאן: גלו למצרים שכינה עמהם [מגילה כט:]. ... ובגאולתנו גם כן מה שכתוב: "ויסעו בני ישראל מרעמסס" [שמות יב, לז], וכתוב מיד: "ויסע מלאך האלהים" [שמות יד, ט]. ומקרא מלא הוא: "הושיעה ימינך וענני" [תהלים ס, ז], הצריך הכתוב ישועה אף לעצמו יתברך" [פירוש על התורה, שמות טו, ג] הקב"ה משרה שכינתו עלינו תמיד, משיגח עלינו ונמצא בקרבנו. אי לכך אנו נדרשים ללכת בדרכיו ולנסות כמה שיותר להתנהג כמותו.

אבל לענין ישראל בגלותם הוא ענין אחר, שהשם יתברך בעצמו עמהם בגלותם. ובפרק בני העיר (מגילה כט, א): תני, רבי שמעון בן יוחאי אומר: בוא וראה פמה חביבין ישראל, שכל מקום שגלו שכינה עמהם. גלו למצרים שכינה עמהם, שנאמר (ש"א ב, כז): הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים. גלו לעילם שכינה עמהם, שנאמר (ירמיהו מט, לח): ושמתי כסאי בעילם. גלו לבבל שכינה עמהם, שנאמר (ישעיהו מג, יד): למענכם שלחתי בבלה. גלו לאדום שכינה עמהם, שנאמר (ישעיהו סג, א): מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה וגו'. ואף פשהם עתידים לגאל שכינה עמהם, שנאמר (דברים ל, א): ושב ה' אלהיך את שבותך וגו', והשיב לא נאמר, אלא ושב, מלמד שהשכינה שב עמהם מבין הגלות, עד כאן. והרשב"א זכרונם לברכה בפרוש ההגדות שלו הקשה לו מה שאמר ואף פשהם עתידים להגאל, פשיטא, אם הוא בגלות עמהם, מכל שכן שהוא בא עמהם כשנגאלו? ולכך הצריך לפרש, כי מה שאמר וכשנגאלו שב עמהם מן הגלות, הינו שבא לומר שהשם יתברך עמהם בגלותו זה, שהם נפוצים בכל קצווי הארץ. כן הם דברי הרשב"א.

אומנם יש הבדל בין כשישראל בגלות או כשהם בארץ, כשהם בגלות הקב"ה נמצא איתם. בפרק בני העיר שנינו, רבי שמעון בר יוחאי אומר, בא וראה כמה חביבים ישראל לפני הקב"ה, שכל מקום שגלו שכינה עימם. גלו למצרים שכינה עימם, שנאמר: הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים. גלו לעילם שכינה עימם, שנאמר: ושמתי כסאי בעילם. גלו לבבל שכינה עימם, שנאמר: למענכם שלחתי בבלה. גלו לאדום שכינה עימם, שנאמר: מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה. ואף כשהם עתידים להגאל שכינה עימם, שנאמר: ושב ה' אלוקיך את שבותך וכו' והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמדנו שהשכינה שב עימם מהגלות. התקשה הרשב"א בפירושי ההגדות, מדוע צריך הפסוק להשיענו שגם לעתיד תגאל השכינה עימם, הרי דבר פשוט הוא, שאם שכינה גלתה עימם, בודאי צריכה לשוב עימם כשיגאלו? לכן פירש הרשב"א, שבאמת אין הכוונה לחדש שהשכינה עתידה להיגאל עימם, כי זה ברור מאליו, אלא הכוונה לומר, שגם בגלות זו, שהתפזרו למקומות רבים ולא גלו כולם למקום אחד, השכינה עימם בכל המקומות שהם פזורים בהם.

ביאורים

אם נשאל את עצמנו מתי מרגישים יותר את הבורא האם בזמן הגלות או בזמן הגאולה, התשובה הפשוטה היא שבתקופת הגאולה. בתקופה זו מורגש מאוד איך השגחת הבורא חלה על המציאות, איך שם שמים מתגלה בכל מקום, איך קרנם של עובדי ה' עולה בעולם וכדומה. אולם קיימת בחינה אחרת. לעיתים דווקא בתקופת מחלה או קושי מתגלה גודל הקשר ועוצמתו. כשעם ישראל נרדף ומפוזר בין העמים, הם זקוקים יותר לקשר עם הבורא, זקוקים להצלה מידי הקמים עליהם ודווקא אז צריכים אותו יותר. נוסף על כך, בתקופות של קושי רציני יותר, הגאווה וההחשבה העצמית שמונעים מהאדם קשר אמיתי ועמוק עם הבורא יורדים. האדם נזכר בתלות המוחלטת שלו בבוראו, ובכך 'נפתח' כלפי ה', וממילא השראת השכינה שעליו והקשר שלו עם בוראו מתחזקים.

בדרך זו מתרץ המהר"ל את דברי חז"ל. רבי שמעון בר יוחאי מתאר איך עם ישראל מפוזר בין העמים, והקב"ה באהבתו אותם משרה עליהם את שכינתו במקומות שבהם הם מפוזרים, ובסוף דבריו כותב שהקב"ה יהיה איתם גם בגאולה. המהר"ל כתב בדבריו לעיל שדברי רשב"י לכאורה תמוהים, מדוע צריך לחדש לנו וללמוד מהפסוקים שהקב"ה יהיה עם ישראל בגאולתם? המהר"ל מתרץ שבזמן הגאולה עם ישראל פחות זקוקים להצלה הגדולה של הקב"ה כדי שלא להיכחד ולסבול מהעמים הקמים עליהם, כנגד זה הדגיש רשב"י שגם בזמן הגאולה יהיה הקב"ה עם ישראל ויעלה עימם מגלותם. כמו כן, תקופה זו מתאפיינת בכך שהמציאות הקשה שעמים רבים מתעללים בעם ישראל וגורמים להם סבל רב, תגיע לסיימה. מכיוון שכך הגאווה עלולה להתגבר ועימה שקיעה בהנאות ובבניין גשמי גדול, ועזיבה של הבורא, כמו שמתואר בפסוק: 'וישמן ישרון ויבעט' [דברים לב, טו].

דברי המהר"ל הללו מקבלים אור חדש בימינו. עם התקדמות תהליך הגאולה אנו חשים יותר ויותר עד כמה חשוב ומהותי שבחיים שלנו נדע ונכיר את נוכחותו של הבורא ופועלתו במציאות, כמה חולשות ובעיות מתגלות אם בני האדם שוקעים בטוב המתגלה בעולם ושוכחים את נוכחותו של הבורא.

הרחבות

• השכינה ועם ישראל

וּלְכַף בְּכָל גְלוֹת וְגְלוֹת וּבְשׁוֹבֵם הוּא אִתָּם, כִּי לְדַבְּקוֹת הֵזָה אֵין פְּרוּד. כתב רבי צדוק הכהן מלובלין: 'וידוע (פירוש) 'חלק ה' עמו' שנפשות ישראל הם חלק אלוה. כמו שנאמר "ויפח באפיו" [בראשית ב, ז] - מאן דנפח (מי שנפח) מתוכו נפח. וכמו שנאמר "ונתתי משכני בתוכם אני ה' השוכן אתם" [ויקרא כו, יא]. הוא חלק אלוה ממש השוכן בקרב כליות ולב נפשות ישראל. והוא דנקרא 'שכינה' בכל מקום. כמו שאמרו "גלו לבלל שכינה עמהם" וכו' [מגילה כט...]. לפי שהוא התגלות ה' השוכן בתוך בני ישראל ובקרבם לעולם" [דובר צדק א]. הופעת ה' בעולם מתממשת על ידי עם ישראל, וזה ביאור המושג 'שכינה'. לכן כאשר עם ישראל גולה ונתנם הגלות נגאל יש בכך כביכול גם גלות וגאולה לקב"ה. על פי הדברים הללו מובן מדוע הקב"ה תמיד משיג על ישראל.

עניין זה שהופעת ה' בעולם מתגלה על ידי עם ישראל מובא בהרבה מקומות בתנ"ך. אחד הבולטים שבהם מופיע בדברי ישעיה הנביא: "עם זו יצרתי לי, תהלתי יספרו" [מג, כא]. וביאורו המפרשים שכוונת הפסוק לומר שעם ישראל נברא על מנת לפרסם את שבחי ה'. הקב"ה נתן לעם ישראל יעוד להפגיש את אנשי העולם עם בורא העולם [רש"י שם, מהר"י קרא, רד"ק].

המהר"ל המבואר 'קול חי'

וְאֵין אוֹמֵר שֶׁהַדְּבָרִים הֵם כְּמִשְׁמָעוֹן, שְׂיֹתֵר יֵשׁ טַעַם לְהִיּוֹת עִם יִשְׂרָאֵל בְּגָלוֹת, כִּמּוֹה שְׂיִהְיֶה עִמָּהֶם כְּאֲשֶׁר יֵצְאוּ מִן הַגָּלוֹת. שְׂכַן אֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ וְזָכוֹנָם לְבָרְכָה לְעֵינֵי הַחֹלֶה בְּפֶרֶק יִצְיָאוֹת הַשִּׁבְתָּ (שבת יב, א): הַנִּכְנָס לְבַקֵּר אֶת הַחֹלֶה, לֹא יֵשֵׁב עַל גְּבֵי מִטָּה וְלֹא עַל גְּבֵי כִסֵּא, אֲלֵא מִתְעַטֵּף וַיֵּשֵׁב לִפְנֵי, שֶׁנֶּאֱמָר (תהלים מא, ד): ה' יִסְעֲדֵנוּ עַל עֵרֶשׁ דָּוִי וְגו'. וּבַחֲבוּר גּוֹר אֲרִיֶּה בְּפִרְשֵׁת וַיְחִי (בראשית מז, לא) פֶּרְשָׁנוּ שְׁנֵי טַעְמִים: הָאֶחָד, שֶׁכָּל דָּבָר שֶׁצָּרִיךְ שְׂמִירָה, הַשְּׁגָחָתוֹ עָלָיו יוֹתֵר. וְהַחֹלֶה, שֶׁיֵּצֵא מִטְּבָעוֹ אֲשֶׁר נִתַּן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הַטְּבַע אֶל הָאֵדָם לְהַעֲמִיד אֶת הָאֵדָם, וְעַתָּה נִשְׁתַּנָּה טְבָעוֹ, צָרִיךְ הוּא אֶל הַשְּׂמִירָה יִשְׂלָא יְהִי נִפְסָד, וְהַשְּׂמִירָה מִן הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְהַטַּעַם הַשְּׁנִי הוּא, שֶׁהַכְּתוּב אוֹמֵר (ישעיה נז, טו): אֵת דְּכָא וְשִׁפְלָ רוּחַ אֲשַׁכֵּן, שֶׁזָּהוּ מִמְדַּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁשְׂכִינָתוֹ עִם אֲשֶׁר הוּא דְכָא, וְכִבְרַת הַתְּבָאָר לְמַעְלָה עֵינֵינוּ זֶה בְּאֲרִיכוֹת. וְלִכְפָּ הַחֹלֶה שֶׁהוּא דְכָא, הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עִמּוֹ בְּפֶרֶט. וְלִשְׁנֵי הַטַּעְמִים רָאוּי שְׂיִהְיֶה הַשְּׂכִינָה עִם יִשְׂרָאֵל בְּיֹתֵר כְּאֲשֶׁר הֵם בְּגָלוֹת, שֶׁכְּאֲשֶׁר הֵם בְּגָלוֹת אִזּוֹ הֵם כְּמוֹ חוֹלֶה שֶׁיֵּצֵא מִטְּבָעוֹ, כִּי אֵין מִן הַטְּבַע וּמִמְהַנְּהוּ שֶׁל עוֹלָם שֶׁתְּהִיֶּה אִמּוֹה תַּחַת אִמּוֹה אַחֲרָת, וְכִמּוֹ שֶׁהַתְּבָאָר לְמַעְלָה. וְלִפְיָקֵךְ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אִתָּם בְּגָלוֹת, וְאִם לֹא כֵן, אֵיךְ יְהִי עֲמִידָה וְקִיּוּם לָהֶם בְּמַלְכוּת רַבִּיעִית, אִם לֹא כִּי יֵד ה' עֲשֵׂתָהּ זֹאת. וְכֵן לְטַעַם הַשְּׁנִי אֲשֶׁר אֲמָרְנוּ, כִּי עֵקֶר שְׂכִינָתוֹ בְּתַחְתּוֹנִים, כִּי כֵן מְדַתוֹ שֶׁל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְהִיּוֹת שְׂכִינָתוֹ אִתְּ דְכָא, וְיִשְׂרָאֵל בְּגָלוֹת מְדַכְּאִים הֵם, רָאוּיִים שְׂיִהְיֶה שְׂכִינָתוֹ עִמָּהֶם. אֲבָל כְּאֲשֶׁר יֵצְאוּ מִן הַגָּלוֹת, אִזּוֹ יַעֲלֶה עַל הַדַּעַת שֶׁאֵין הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אִתָּם, וְלִפְיָקֵךְ אֲמָר (מגילה כט א), אֵיךְ כְּאֲשֶׁר יֵשׁוּבוּ מִן הַגָּלוֹת הוּא נִמְצָא אִתָּם. קִיָּאָן מוֹה שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עִם יִשְׂרָאֵל בְּגָלוֹת, הוּא טַעַם אַחֵר, כְּמוֹ שֶׁאֲמָרְנוּ לְמַעְלָה, כִּי אֵין יִשְׂרָאֵל בְּפֶרְדִּים מִן הַשְּׂכִינָה, מֵאַחַר שֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ שְׂמוֹ שֶׁתֵּף שְׂמוֹ בְּשִׁמְסָם. וְלִכְפָּ בְּכָל גְלוֹת וְגָלוֹת וּבְשׁוֹבֵם הוּא אִתָּם, כִּי לְדַבְּקוֹת הֵזָה אֵין פְּרוּד. וְלִכְפָּ קִיָּאָרְנוּ, שֶׁאֵיךְ כְּאֲשֶׁר הֵם עוֹלִים מִן הַגָּלוֹת, שֶׁאִזּוֹ אֵין לוֹמֵר שֶׁהוּא אִתָּם בְּשִׁבִיל שֶׁצָּרִיךְ שְׂיִהְיֶה לוֹ הַשְּׁגָחָה עֲלֵיהֶם, רְקָו בְּשִׁבִיל כִּי לֹא הוֹסֵר הַדְּבִיק הַהוּא, כִּי אֵין הַסְּרָה לוֹ, וְכִמּוֹ שֶׁיִתְבָּאָר עוֹד.

ואני אומר שהדברים כמשמעם, שאף שהייתה שכינה אתם בגלות, יש חידוש בכך שהיא עתידה להיגאל עימם, כי יש סיבה לכך שתהא השכינה עימם בגלות, יותר מאשר תהא אתם בשעת גאולתם. כך אמרו חכמים ביחס לחולה בפרק יציאות השבת, הנכנס לבקר את החולה, לא ישב על גבי מיטה ולא על גבי כסא, אלא מתעטף וישב לפניו, שנאמר: ה' יסעדנו על ערש דוי וכו'. בחיבור גור אריה על פרשת ויחי בארנו שני הסברים, האחד, כל מי שהוא חלש וצריך הגנה, השמירה עליו גדולה יותר. חולה, שנשתנה טבעו לרעה, כי טבעו שיהיה בריא ויתקיים על כוחותיו, עתה, כשהוא חולה, צריך שמירה ל'שלא ימות, והשמירה היא מהקב"ה, לכן שכינה למראשותיו של החולה. ההסבר השני, הנביא אומר: את דכא ושפל רוח אשכון. מידת הקב"ה להיות עם המדוכא ושפל הרוח, וכבר בארנו דבר זה באריכות. לכן החולה, שהוא מדוכא, שכינה איתו באופן מיוחד. לפי שני הטעמים הללו ראוייה השכינה להיות עם ישראל במיוחד בגלותם. להסבר הראשון, כאשר הם בגלות הם משולים לחולה שנשתנה טבעו, כי אין זה לפי הטבע, שתהיה אומה אחת תחת שלטון אומה אחרת, כמו שבארנו בפרק הראשון. לכן הקב"ה אתם בגלות, שאם לא כן אין להם קיום תחת ממשלת המלוכה הרביעית. להסבר השני, שהקב"ה נמצא את דכא ושפל רוח, ישראל בגלות מדוכאים, על כן ראוי שתהא שכינה עימם. אבל כאשר יצאו ישראל מהגלות, יעלה על הדעת לומר שאינם צריכים השגחת הבורא, לכן חידש הכתוב, שגם בצאתם מהגלות תהיה שכינה אתם. אולם לפי מה שהתבאר בירושלמי, ישנו הסבר אחר למה הקב"ה איתם גם ביציאתם מהגלות. כיון שהקב"ה שיתף שמו עימם, אין פירוד בינו לבינם, בין בהיותם בגלות והן בגאולה. לכן אמר הכתוב, שגם ביציאתם מהגלות שכינה עימם, כדי שלא יטעו לומר שרק בגלות, בזמן שהם צריכים השגחה הקב"ה איתם, אבל בשעת גאולתם אינו איתם, מחדש הכתוב, שאין ניתוק לקשר שבין הקב"ה לישראל. ועוד יתבאר דבר זה בפרק הבא.

[הוא דְכָא - שרוי בצער. רק - אלא.]

לעילוי נשמת רבי בן יהודה ז"ל

מציאות השכינה בגלותם משמעותית יותר מאשר בגאולתם

ביאורים

כשעם ישראל מפוזרים בגלות הם מצויים במעין 'בית סוהר'. הכוח של עם ישראל אינו מתגלה כמו שהוא אמור להופיע, והם כביכול במצב של ירידה גדולה. חז"ל לימדו אותנו שהקב"ה שותף כביכול עם ישראל ומכוח שותפות זו כאשר עם ישראל במצב של ירידה, ונמצאים בגלות, הקב"ה כאילו שותף עימם במצבים אלו.

החידוש הגדול שחידשו לנו חז"ל בעניין זה הוא שמי שעוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הציבור נחשב כאילו הוא הוציא את הקב"ה ואת בניו ממצב נורא זה. המהר"ל עוסק כאן בהסבר המעלה הגדולה שבתפילה עם הציבור, ובשאלה מדוע כתבו חז"ל שהיא נחשבת כמעלה את ישראל מהגלות? השאלה מתעצמת לאור העובדה שכשהציבור מתאספים להתפלל הם לא רק מתפללים בקול רם וב'מקהלה' אחת אלא כל אחד כאילו מתפלל לעצמו. כיצד, אם-כן, לתפילה שכזאת יש משמעות לגאולת עם ישראל?

תפילה בציבור היא התייחדות שלנו כציבור עם הבורא. אדם בודד שמתפלל בביתו כבר זוכה להתרומם מעל המציאות ולדבוק בבורא, אולם כאשר ציבור שלם מתאספים ויחד דבקים בבורא, הם מתעלים מעל המציאות של הגלות, מעל השעבוד אל האומות. במצבים אלו גם אם פיזית יש מציאות שעם ישראל משועבדים בידי האומות, בעומק הם כבר במקום אחר, וזהו המפתח ליציאה המוחלטת מן הגלות. המהר"ל מחנך אותנו שכאשר אנו באים לתפילה במניין, יש להפנים את העובדה שאנו זוכים בתפילה ציבורית זו להתאחד עם יתר חלקי האומה ולזכות לחזק בתוכנו את ההכרה שאנו בניו ועבדיו של הקב"ה, ומתוך כך להצליח להביא את עם ישראל לשחרור מהעול המחניק של אומות העולם הקמות עלינו, ולעבור להיות תחת עולו של הבורא כפי המדרגה האמיתית שלנו.

הרחבות

• שכר מצוות זה לא מתמטיקה

תנ"י, רבי נתן אומר: מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, שנאמר: הן אל - כביר לא ימאס. המהר"ל מזכיר את המדרש שהקב"ה אינו מואס בתפלתם של רבים [ברכות ח.]. רבי משה בר יוסף מטרנאני (המב"ט) שואל מהי הסיבה למעלה הגדולה שיש לתפילת הציבור? אחת התשובות שמביא המב"ט מבוססת על דברי המדרש על פסוקי הברכה מספר ויקרא (כו, ח): "ורדפו מכם חמישה (חיילים) מאה (חיילי אויב), ומאה מכם רבבה (עשרת אלפים) ירדופו" - "וכי כך הוא החשבון? והלא לא היה צריך לומר אלא מאה מכם שני אלפים ירדופו (חמישה רודפים מאה. כלומר, פי עשרים)! אלא אין דומה המרובים העושים את התורה למעוטים העושים את התורה". המב"ט מדמה את תפילת הרבים לעובדה שכמה בני אדם יכולים לשאת משא פי כמה יותר כבד מאשר סך המשאות שכל אחד בנפרד היה יכול לשאת [בית אלוהים, שער התפילה יא]. הדבר מובן בהרמת משאות אולם כיצד זה מתבטא בתפילת הרבים? רבי משה קורדבירו מבאר שכשם שהיד והרגל מחוברות לגוף כך כל נשמות ישראל מחוברות אחת לחברתה. על פי זה מובן שכאשר אדם מקיים מצווה יש לכך השפעה גם על חברו וגם חברו נהנה משכר אותה המצווה. ממילא, ככל שיותר אנשים יקיימו מצווה כך השכר שכל אחד מקבל הוא הרבה יותר גדול [תומר דבורה א, ד].

ובפרק קמא דברכות (ח, א): תנ"י, רבי נתן אומר: מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, שנאמר (איוב לו, ה): הן אל כביר לא ימאס. וכתוב (תהלים נה, יט): פדה בשלום נפשי מקרב לי, אומר הקדוש ברוך הוא: כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הציבור, כאלו פודה לי ולבני מבין האמות, עד כאן. ורצו גם בזה כי השכינה עם ישראל בגלותם, כמו שאמרנו. ואף על פי שאצלו אין שייך שעבוד חס ושלום, מאחר שהוא יתברך עם ישראל בגלותם, הרי נאמר עליו יתברך גלות מצד הזה, כי שכינתו יתברך עם ישראל.

וכאשר יש קבוצה עם אל השם יתברך, פאשר הציבור מתפללים, דבר זה הוא יציאה מן פזור ישראל אשר הם פזורים בין האמות, והוא נחשב פדיון מבין האמות, פאשר הם מתאספים אל השם יתברך לתפלתו, ובזה הם יוצאים מן הפזור. כי פאשר ישראל הם בין האמות, ואף אם הם אלף ביחד, נקראו פזורים בין האמות. אמנם פאשר הם מתפללים עם הציבור, והם מתאספים ומתקבצים אל ה', זהו יציאה מן רשות האמות, והתעלות מתוכם אל ה', וזה נקרא שפודה ישראל מן האמות.

תפילה בציבור היא אסיפה לה', ולכן היא יציאה מהפיזור שבין האמות

בפרק ראשון של מסכת ברכות שנינו, רבי נתן אומר, מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתם של רבים, שנאמר: הן אל כביר לא ימאס. ונאמר: פדה בשלום נפשי מקרב לי¹ כי ברבים היו עמדי. אמר הקב"ה, כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הציבור, כאילו פודה לי ולבני מבין האומות. גם במאמר זה באו חכמים לומר, שהקב"ה נמצא עם ישראל בגלותם. ואף שביחס לקב"ה לא שייך לומר שעבוד, שהרי הוא אינו חומר, ולכן גם פדיון לא שייך אליו, מאחר והוא עם ישראל בגלותם, מצד זה נאמר ביחס אליו גלות ושעבוד.

בשעה שהציבור מתפללים, הרי זה קיבוץ רבים² לשם דבקות בה', דבר זה נחשב כחיבור ישראל יחד וליציאה ממצב הפיזור, שבו נמצאים ישראל בגלותם. כאשר ישראל נמצאים בין האומות, אף אם יאספו אלף יחד, עדיין הם נקראים פזורים בין האומות. אבל כאשר מתפללים בציבור, שהם מתאספים ומתקבצים לעבודת ה', זוהי יציאה מרשות האומות והתעלות מתוך האומות אל הקב"ה. זוהי המשמעות שתפילה בציבור פודה את ישראל מבין האומות.

ביאורים

ככמה מקומות בדברי חז"ל אנו רואים שתורה וגמילות חסדים הולכים יחד. העולם החומרי מחנך את האדם להתכנס בתוך עצמו, לדאוג לעצמו, לרצות לחוות חוויות גשמיות שגורמות לו סיפוק והנאה, וכדומה. השילוב הזה של תורה וחסד מביא את האדם לצאת מהשעבוד הזה. התורה מרוממת את האדם למדרגה רוחנית גבוהה, מזכה אותו להיות רוחני וקדוש יותר, ולצאת מהשעבוד לחיים הגשמיים. אולם לא די בזה. גם אדם שעוסק בתורה ומנהל את חייו על פיה, עלול להיות עדיין חומרי ו'אגואיסט', לדאוג לכיף ולנוחות הפרטיים שלו ולא לצאת מעצמו. לזה באה מצוות גמילות חסדים, ולוקחת את האדם צעד נוסף. היא הופכת אותו לנותן, ליוצא מהעיסוק בעצמו ובהנאותיו, וגורמת לו להעניק ולתת.

השילוב של שני הדברים הללו - "העוסק בתורה ובגמילות חסדים", יחד עם דביקות בכלל עם ישראל, וקשר מתמיד עם כל חלקי האומה - "ומתפלל עם הציבור", הוא השילוב שנותן לאדם להתרומם ולצאת מהשעבוד אל העצמיות שלו, וממילא מזכה אותו לרומם את כל עם ישראל יחד איתו ולהיות חלק מגאולתם של עם ישראל. שהרי כדי שעם ישראל יגאל, הוא צריך להיות בנוי מיהודים כאלה, שדבוקים בחייהם בשם ה' שהוא שנותן את הקיום הלאומי לעם ישראל, וכך לזכות בעצמם ולזכות את העולם כולו בגאולה שלימה.

הרחבות

• איך נשפר את איכות החיים שלנו

כל העוסק {בתורה} מתעלה. על איזו התעלות מדובר? בדברי המהר"ל כאן נראה שהכוונה שהלומד תורה מתעלה מההסתכלות החומרית, שהיא נחלת כל אדם, והוא נעשה רוחני (ראה גם דרך החיים, כאן). בברייתא ממנה מצטט המהר"ל את דבריו, כתוב: "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה שכל מי שעוסק בתורה הרי זה מתעלה". הברייתא מנמקת את העובדה שהתורה מעניקה לאדם חרות בכך שהתורה מעלה אותו. רבי שמואל די אוזידה מסביר את הדברים: "האנשים השלמים ובייחוד החכמים אשר כל מגמתם וכל ישעם (רצונם) וחפצם שלמות השכל, הם נקראים בני חורין ממקרי הזמן. ולא מפני היותם נמלטים ממוקשי המקרים הרעים, כי הנה מצאנו ראינו שגם עליהם יעבור כוס המאורעות הרעות וייסורין קשים. רק נקראו בני חורין מהם (מהצרות וייסורים) להיות (מכיוון) שאינם עושים בם רושם כאלו לא היו באים עליהם כלל... והסיבה לכל זה הוא היותם מכירים באמת ובתמים שהמקרים (הרעים) ההם לא ירעו ולא יגיעו... וביאר הטעם למה יהיה בן חורין העוסק בו, אך אל השכל לא ירעו ואליו לא יגיעו... וביאר הטעם למה יהיה בן חורין העוסק בתורה באומרו שכל מי שעוסק בתורה הרי זה מתעלה... ומתדבק בו יתברך ואינו מתפעל מהדברים הגשמיים" [מדרש שמואל, אבות שם]. ככל שהאדם הוא רוחני יותר כך הוא פחות מוטרד מצרות העולם הזה מכיוון שהוא יודע מהו עיקר ומה טפל.

ועוד יש להם התרוממות והתעלות מן האמות על ידי גמילות חסדים, כי על ידי גמילות חסדים האדם מתרומם. ועל דבר זה יש ראיות ברורות, דכתיב (משלי יד, לד): צדקה תרומם גוי וגו'. ועוד כתיב (ישעיהו לג, טו-טז): הלך צדקות דבר מישרים וגו' הוא מרומם ישכן מצדות סלעים משגבו. וכל הדברים האלו, כי גמילות חסד מידת אברהם, שנקרא אברהם 'אברם', שהיה מתעלה על כל אדם בשביל מדה זאת.

ועוד צריך יותר התרוממות, עד שהוא מתעלה מבין מדרגת האמות, לצאת חוץ לרשות האמות, וזהו על ידי התורה. שהתורה מתעלה על הכל, כמו שאמרו חכמים בפבריתא דשנו (משנה א): כל העוסק {בתורה} מתעלה, שנאמר (במדבר כא, ט): ומנחליאל במות. וכל אלו ג' דברים התעלות ממדרגה למדרגה עד היציאה מרשות האמות בהתעלות זה. ולכך אמו: כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור אלו פדאו לי ולבני מבין האמות, כאשר יש כאן התעלות מן האמות. כי על ידי התורה ועל ידי גמילות חסדים יש לאדם התעלות עד למעלה.

ורמזו חכמים דבר זה, שאמרו במדרש (ויק"ר פרשה ד, א): שני דברים הם ביד ימינו של הקדוש ברוך הוא, התורה וגמילות חסדים. תורה, דכתיב (דברים לג, ב): מימינו אש דת למו. גמילות חסדים, דכתיב (תהלים מו, יא) צדק מלאה ימינו. וכל ענין זה לגלות על אלו ב' דברים, כי על ידם האדם מתעלה למעלה. ולכך הם בימינו, כי היד הימנית יש בה התעלות, כמו שפארנו לפני זה, דכתיב (תהלים קיח, טז): מיין ה' רוממה, והאדם מתעלה על ידי שני דברים אלו שהם ביד הימין. וכאשר הוא מתפלל עם הצבור, בזה יש לו קבוץ מן רשות האמות, וזהו גם כן פדיון לשכינה, שהיא עם ישראל בגלותם. ופרוש זה נכבד מאד כאשר תבין אותו על עמקו, כי יש כאן התעלות עד שמתעלים ושרא על עולם העליון, עד שאין עוד התעלות על זה.

מכל מקום התבאר לך, כי השם יתברך עם ישראל בגלות, ואין פרוז כלל בגלות, והוא שעמד לאבותינו ולנו, עד כי יבוא גואלנו.

גם באמצעות גמילות חסדים מתרוממים ישראל משפלות הגלות, כי על ידי גמילות חסדים האדם מתרומם. לדבר זה ישנן ראיות ברורות, נאמר: צדקה תרומם גוי וכו'. ועוד נאמר: הולך צדקות דובר מישרים וכו' הוא מרומם ישכון מצודת סלעים משגבו. טעם הדבר, כי גמילות חסדים היא מידתו של אברהם, ואברהם הוא אב רם שהיה למעלה מכל בני האדם בגלל מידה זו.

אולם אין די בגמילות חסדים כדי לצאת לגמרי מרשות האמות, אלא צריך התעלות נוספת, וזה ע"י התורה, שהיא מעל הכל, כמו שאמרו בפפרק ששי של פרקי אבות, כל העוסק בתורה מתעלה, שנאמר: ומנחליאל במות. שלושת דברים אלו: תפילה בציבור, גמילות חסדים ותלמוד תורה הם התעלות ממעלה למעלה עד ליציאה מרשות האמות. לכן אמרו חכמים, כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הציבור, כאילו פדה אותי ואת בני מבין האמות. כי באמצעות שלושה דברים אלו יש התעלות עד למדרגה עליונה.

דבר זה רמזו חכמים במדרש באומרם, שני דברים הם בימינו של הקב"ה, תורה וגמילות חסדים. תורה שנאמר: מימינו אש דת למו. גמילות חסדים שנאמר: צדק מלאה ימינו. כוונתם בדרשה זו לגלות על שני דברים אלו, שבאמצעותם מתעלה האדם עד למעלה עליונה. לכן אמרו שדברים אלו הם בימינו, כי בימין יש התעלות, כמו שבארנו. דבר זה נכתב בפסוק: ימין ה' רוממה, לכן על ידי שני דברים אלו, שהם בימין, האדם מתעלה. כאשר האדם מתפלל עם הציבור, יש לו קבוץ מרשות האמות, וזהו גם פדיון לשכינה, מכיוון שהיא עם ישראל בגלותם. פירוש זה חשוב מאוד אם תבין אותו לעמקו, כי יש כאן התעלות עד העולם העליון, שאין למעלה ממנו.

בכל אופן התבאר, שהקב"ה עם ישראל בגלותם, ואין לו פירוד מהם כלל כאשר הם בגלות. חיבור זה בין הקב"ה לישראל, עמד לאבותינו ולנו עד כי יבוא גואלנו.

הקדמה

חורבן בית המקדש והגלות הנוראה שעם ישראל חווה עוררו שאלות קשות בקרב האומה. האם הקב"ה עזב את עמו? האם ייתכן שהגלות מורה שאין ה' בקרבנו, חלילה? בשאלות אלו עסק המהר"ל בפרק הקודם ובירר שה' נמצא עם עמו גם בעומק הצרות ובגלות. בפרק זה עוסק המהר"ל בשאלה נוספת. למה הקב"ה בחר דווקא בישראל להיות העם הנבחר? התשובה הפשוטה לשאלה זו היא מכיוון שהאבות עשו מעשים טובים ולכן הקב"ה בחר בהם ובזרעם. אך בתשובה זו טמון מוקש גדול. אם בחירת ישראל נעשית רק בגלל מעשיהם הטובים, הרי שאם יחטאו או אם יאמרו שאינם רוצים את התורה, תועבר הבחירה לעם אחר אשר כן רוצה את התורה? קיימת אם-כן אפשרות שעם ישראל לא ירצה להיות עם ה', ואולי דבר זה יגרום לבחירת עם אחר תחתיו! המהר"ל מברר לאורך כל הפרק שאין הדבר כן. עם ישראל הוא עם ה' והבחירה בו היא בחירה נצחית. הבחירה הזאת לא נעשתה בגלל מעשיהם הטובים ולא תלויה בבחירתם החופשית. היא גזירה אלוהית שלא ניתנת לשינוי בשום מצב! המהר"ל מביא שלוש סיבות מדוע הקב"ה בחר בישראל, כמו שיפרט בהמשך הפרק. שלוש הסיבות הללו אינן יכולות להתבטל וממילא בחירת עם ישראל היא דבר נצחי.

ביאורים

כל הבריאה היא יצירת כפיו של הקב"ה וכל האנושות נבראה בצלם אלוהים. משום כך היה מקום לחשוב שאין הבדלי מדרגות בין אדם לאדם וכי כל האנושות נמצאת באותה דרגת קירבה אל ה'. מחשבה זו אינה נכונה, ועל כך מעידה התורה שמכנה דווקא את ישראל בשם בנים לה'. כינוי זה אינו כינוי חיבה בלבד, אלא שם המורה על קשר מיוחד ועל מהות אחרת של נבראים. הרי יחסי האב לבנו שונים מיחסו אל כל אדם אחר, הקירבה אינה דומה והחיבור אינו אותו חיבור. בגמרא כתוב (עירובין ע:): שהבן (שם: הירוש) הוא כרעיו של אביו, חלק ממנו ומגופו, כביכול. הגנים של האב עוברים בירושה לבן והם נמצאים בו בכל מצב נתון. כך גם ביחס לקשר שבין ה' לישראל. הבריאה של ישראל שונה משאר האנושות בכך שאין שום גורם "מתווך" בין ה' לישראל וההשפעה ממנו ישירה. מקום הגילוי של המגמה האלוהית, של רצון ה' בעולם, הוא עם ישראל.

זו גם הסיבה שישראל נקראו 'בן בכור', ואין זה מפני שיש לה' עוד בן מלבד ישראל, אלא מפני שהבכור הוא ייחודי. אי אפשר שיהיו לאב אחד כמה בכורים, אך ייתכן שיהיו לו כמה בנים, על כן שם זה מורה על ייחודיות הקשר שבין ישראל לאביהם שבשמים שאין דוגמתו בכל עם ולשון.

פרק יא

נושא הפרק: בחירת ישראל - בחירה נצחית

הַרְאֵה הַשְּׂכֵלִית אֲשֶׁר אִמְרָנוּ, 'שִׁמְחֵיב מִסְדֵּר הַשְּׁתַּלְשֻׁלוֹת הַרְבּוּי מִן הָאֶחָד. עַל זֶה הֵעִידָה הַתּוֹרָה הַנֶּאֱמָנָה שֶׁאִמְרָה (דברים יד, א): בְּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם. וְיֵשׁ לָךְ לְהַבִּין בְּשֵׁם הַנִּכְבָּד הַזֶּה, מָה שֶׁנִּקְרָאוּ יִשְׂרָאֵל בְּנִים לַה'. וְזֶה, כִּי אֵין סִפְק כִּי הַנִּמְצָאִים הֵם² עֲלוּלִים וּמְשֻׁפְעִים מִן הַשֵּׁם יִתְבָּרָךְ. וְאֵין הַנִּמְצָאִים³ מִתְדַמִּים יַחַד, רַק כִּי יֵשׁ מְשֻׁפָּע⁴ מֵאֲמַתָּת עֲצֻמוֹ, וְיֵשׁ⁵ שְׂאִינוֹ כֶּה, לְפִי רַחוּק הַנִּמְצָאִים וּלְפִי קִרְבָּתָם אֵלָיו יִתְבָּרָךְ. וְהִנֵּה יִשְׂרָאֵל אֲמָה זֹאת מְשֻׁפְעִים מִמֶּנּוּ יִתְבָּרָךְ, מֵאֲמַתָּת עֲצֻמוֹ יִתְבָּרָךְ, וּבְדָבָר זֶה יוֹתֵר יֵשׁ לָהֶם צְרוּף וְחִבּוּר אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרָךְ. וְעַל זֶה מוֹרָה הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד הַזֶּה שֶׁנִּקְרָאוּ בְּנִים. וְנִקְרָאוּ בְּשֵׁם בְּנֵי בְכָרִי (שמות ד, כב), כִּי שֵׁם בֶּן יֶאֱמָר עַל שֶׁנִּמְצָא מֵאֲמַתָּת עֲצֻמוֹ, וּמִצַּד שֵׁם הַזֶּה אֵין בְּזָה עֲדִין⁶ הַצְרוּף הַגָּמוּר שֶׁהוּא מִיַּחַד, כִּי אֶפְשָׁר שִׁיְהִי ב' בְּנִים לְאֶחָד, וְהַצְרוּף אֲשֶׁר הוּא לְשׁוֹנֵים אֵינוֹ צְרוּף גָּמוּר מִיַּחַד. וְאֵף כִּי אֵין אֲמָה נִקְרָאת בֶּן אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרָךְ יוֹתֵר מִיִּשְׂרָאֵל, מִכָּל מְקוֹם, שֵׁם בֶּן⁷ אֵינוֹ כֶּל כֶּה הַצְרוּף אֵלָיו, כִּינֵן שֶׁאֶפְשָׁר שִׁיְהִי לְאֶחָד שְׁנֵי בְּנִים. וְלִכְךָ נִקְרָאוּ יִשְׂרָאֵל בְּנֵי בְכָרִי, כִּי אֵי אֶפְשָׁר שִׁיְהִי לְאֶחָד שְׁנֵי בְּכוֹרִים.

ישראל נקראים בני בכורי, כי הבכור יחיד

בארנו בפרק ג וחזרנו והזכרנו בפרק הקודם,¹ שהשכל מחייב שיש ראשית ממנה נוצר הריבוי בעולם. על עניין זה מעידה התורה באמרה: בנים אתם לה' אלוהיכם. יש להבין את משמעות השם הנכבד בנים, בו נקראו ישראל ביחס לקב"ה. דבר ברור הוא, כי בריאתם וקיומם של כל הנמצאים בעולם² מכוחו של הקב"ה, אבל אין הנבראים³ דומים זה לזה. יש שנבראו כתוצאה הכרחית ממצויאיותו והמוחלטת של הקב"ה, והם קרובים אל הבורא,⁴ יש שנבראו כתוצאה הכרחית ממצויאיותם של נבראים אחרים, והם רחוקים מהבורא. עם ישראל נברא ממצויאיותו האמיתית והמוחלטת של הבורא, לכן יש להם קשר וחיבור אל השם יתברך, וזה המשמעות של הכינוי בנים, שבו נקראו ישראל. לא רק בנים נקראו ישראל, אלא נקראו בני בכורי. השם בן יאמר על מי שנברא ממצויאיותו האמיתית והמוכרחת של הבורא, אך אין הוא מלמד על⁶ קשר מוחלט ומיוחד, שהרי יתכן שיהיו לאדם אחד שני בנים, וחיבורו אל שניהם שווה, כשאין לאחד קשר יותר מאשר לאחר. ואף שלא מצאנו עוד אומה שנקראה בן ביחס לקב"ה, ולכאורה די בשם בן להראות את הקשר המיוחד שבין עם ישראל לקב"ה, בכל אופן היות והשם בן⁷ אינו מלמד על הקשר המיוחד, כיון שיתכן שיהיו לאב אחד שני בנים, לכן נקראו בני בכורי, כי הבכור מיוחד, שהרי לא יתכן שיהיה לאחד שני בכורים.